

Ənvər Fəttağ oğlu Məmmədov
AMEA A.A.Bakıxanov adına
Tarix İnstitutunun aparıcı
elmi işçisi, t.ü.f.d., dosent
E-mail: mammadovanvar1969@mail.ru

**1920-Cİ İLLƏRDƏ SOVET HAKİMİYYƏTİNİN YERLƏRDƏ
DİNİ SİYASƏTİNƏ DAİR
(AZƏRBAYCANIN ŞİMAL-QƏRB BÖLGƏSİNİN
MATERİALLARI ƏSASINDA)**

Açar sözlər: Nuxa, Zaqatala, sovet hakimiyyəti, islam dini, müsəlman əhali, ruhanilər, dini siyasət

Ключевые слова: Нуха, Закатала, советская власть, исламская религия, мусульманское население, духовенство, религиозная политика

Key words: Nukha, Zagatala, Soviet power, Islamic religion, Muslim population, clergy, religious policy

1920-ci ilin aprelində Azərbaycanın yenidən işğal olunmasından sonra yeni hakimiyyət xalqımızın min illər boyu təşəkkül tapmış mənəvi dəyərlərinə, milli davranış və psixologiyasına, ənənəvi təsərrüfatçılıq metod və formalarına dərin etinasızlıq və hətta düşmən münasibət bəsləmiş, “proletar beynəlmiləliyi” bayrağı altında milli ruha, istiqlalçı məfkurəyə qarşı amansız savaşa açmışdı. Sovet hakimiyyətinin ilk illərində respublikanın İnqilab Komitəsi, Azərbaycan Sovetləri Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi, Xalq Komissarları Soveti və s. kimi ali dövlət orqanlarında azərbaycanlılar müəyyən mənada geniş təmsil olunsalar da, partiya strukturlarında başqa millətlərin təmsilçiləri əsas söz və nüfuz sahibi idilər. Azərbaycan SSR Xalq Təsərrüfatı Şurasının sədri N.Solovyov Leninə məruzəsində qeyd edirdi ki, “heç kimə sirr deyildi ki, inqilab komitəsinin (söhbət AMİK-dən gedir) üzərində gürcü-erməni qrupunun rəhbər rol oynadığı Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsi durur” [1]. Məhz həmin bu qruplaşma sovet hakimiyyətinin ilk dönəmində respublikanın müstəqilliyinə qarşı çıxan və Azərbaycanı RSFSR-in tərkibində sadəcə muxtar qurum kimi təsəvvür edən, daxildə yerli adət və ənənələri nəzərə almadan solçu eksperimentlərə çağıran azərbaycanlı bolşeviklərlə birləşərək, nərیمانovçu qanada qarşı amansız mübarizə aparırdı.

Sovet hakimiyyətinin ilk günlərindən yerlərdə ordu hissələrinin zorakılığı xüsusi şiddət kəsb etmiş, talan və qarətlərlə müşayiət olunan müsadirələr aparılmışdı. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti parlamentinin keçmiş sədri Əhməd bəy Ağayev tərəfindən dünya xalqları və hökumətlərinə ünvanlanmış müraciətdə göstərilirdi ki, Azərbaycan xalqına yad olan bu adamların idarəçiliyi ilk anlardan rus Qızıl Ordu hissələrinin keçdiyi yerlərdə dinc sakinlərin şəxsiyyətinə və onların əmlakına qarşı çoxsaylı zorakılıq aktları, Azərbaycan hökumətində xid-

mətdə olmuş bir sıra adamların həbs olunması və güllələnməsi ilə müşayət olunmuşdu [2].

Zaqatala qəza Qax məntəqə Hərbi İnqilab Komitəsinin sədri Süleymanov Azərbaycan Mərkəzi Hərbi İnqilab Komitəsi, Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsi və ədliyyə komissarı Ə.Qarayevə göndərdiyi 28 may 1920-ci il tarixli məktubunda yazırdı: "Zaqatala qəzasına daxil olmuş Kurişkonun komandanlıq etdiyi Xüsusi Qafqaz Diviziyası və Ümumrusiya Fövqəladə Komissiyasının Xüsusi Şöbəsinin hərbi hissələri burada kəndləri qarət edir, bu zaman qadınlara qarşı kobud rəftar edilir, evlərdə aparılan özbaşına axtarışlar zamanı Quran, müqəddəs kitablar ayaq altına atılır, əhalinin dini hissələri təhqir olunur... Bu işlərdə erməni daşnaklarından da istifadə olunur. Əgər belə hərəkətlərin qarşısı vaxtında alınmazsa bu, tezliklə böyük partlayışa səbəb olacaq və Sovet hakimiyyətini rəğbətlə qarşılamiş sadə xalq ondan üz döndərəcək" [3, 4].

Qızıl Ordunun azğınlığı ələlxüsus Azərbaycanda antisovet üsyanlarının yatırılması gedişində və sonra şiddət kəsb etmişdi. 1920-ci ilin mart-iyun aylarında XI Orduya komandanlıq etmiş Levandovskinin 8 iyun tarixli əmrində bununla əlaqədar qeyd olunurdu: "Üsyançıların partizan əməllərinin ağır vəziyyəti bizim hissələrə zərərli təsir göstərir. Qızıl əsgərlərin qarət və soyğunçuluqlarda iştirak halları getdikcə daha çox təsbit olunmaqdadır. Məscidlərin və müsəlman müqəddəs yerlərinin darmadağın edilməsi nadir hadisə deyil". Əmrdə erməni amilindən dinc Azərbaycan əhalisinə qarşı ordu əməliyyatlarında fəal istifadə faktı da etiraf olunurdu [4, 150].

Sovet hakimiyyətinin ilk illərində yeni hakimiyyətin dini siyasətindən bəhs edərkən dini təmayüllü təşkilatların da olduğu gizli antisovet təşkilatların fəaliyyətinə toxunmamaq mümkün deyil. Ümumiyyətlə, 20-ci illərdə istər istiqlal məfkurəsi uğrunda mübarizə, istər təşəkkül tapmaqda olan totalitarizmə müqavimət, istərsə də yeni quruluşun bölgələrdə eybəcərliklərinin doğurduğu çıxışlar ara vermirdi. Şəhərlərdə gizli siyasi təşkilatlar cəza aparatının mütəmadi zərbələri altında mücadilə aparırdılar. Bu təşkilatlardan ən əhəmiyyətli, şübhəsiz, "Musavat" partiyası hesab olunur. Həmçinin həmin illərdə "İttihadi-İslam", "Xalqçı", musavatçı gənclər təşkilatı olan "Gənc Azər", "Azərbaycan milli-müdafiəyi islam partiyası", "Əzrayıl fırqəsi" və s. gizli qruplar fəaliyyət göstərməkdə idi. Qeyd olunmalıdır ki, aprel çevrilişindən sonra bəzi partiyalar özlərini buraxaraq, sovet platformasına keçdiklərini bəyan etmişdi.

Onların arasında hələ sovetləşmədən öncə bolşevik yönümlülüyü ilə seçilən "İttihad" partiyası daha tanınmışı idi [5, 8; 6, 57-58]. Lakin hadisələrin sonrakı inkişafı "İttihadın" rejimin gerçək üzünü görməsinə, bolşeviklərin Şərqi Qərbi imperializminin əsarətindən qurtarılması, Azərbaycanın müstəqilliyi, Türkiyənin imdadına yürümə və s. haqqında vədlərinin deklarativ səciyyə daşdığına fərqi varmasına imkan yaratdı. İllüziyalardan qurtulmuş "İttihad" artıq 1920-ci ilin iyulunda üç müstəqil qrup halında – "Vətən və ya ölüm", "Mərkəzi İttihad", "Quranın əmin-amanlığı" qruplarına bölünərək rejimə savaşa açdı.

Ümumiyyətlə, bu partiya 1920-1921-ci illərdə bolşevik üsul-idarəsi ilə mübarizənin ön cərgələrində olmuşdur. Azərbaycanın bir sıra bölgələrində 1920-ci ilin payızında gizli strukturlarını yaratmış "İttihad" sovet hakimiyyətinə qarşı qəsd və silahlı çıxışların hazırlanmasında iştirak etmişdi. İttihadçılar

həmçinin Dağıstan, İran və Türkiyə ilə əlaqə qurmuş, müxtəlif dövlət idarələrinə və xalq komissarlıqlarına öz tərəfdarlarını yerləşdirməyə müvəffəq olmuş, ümumi silahlı üsyana hazırlıq məqsədilə silah-sursat əldə etmişdi. Fəqət “İttihadın” üsyan planları 1920-ci ilin sonlarında XI Ordunun Xüsusi Şöbəsi tərəfindən açıldı. 1921-ci ilin yanvarında həmin bu şöbə üzərinə məhkəmə funksiyalarını götürərək, 155 nəfər ittihadçı haqqında hökm çıxardı; məhbuslardan Qarabəyov başda olmaqla 4 nəfər Moskvaya göndərilmiş, qalan fəalları bir qismi müxtəlif həbs düşərgələrinə (Xolmoqor, Ryazan, Nijni Novqorod) sürgün edilmiş, digər qismi isə dilindən iltizam alınaraq, sərbəst buraxılmışdı [5, 18-21].

İttihadçılar aldıkları zərbəyə baxmayaraq, mübarizələrini sonrakı illərdə də davam etdirmişdilər. Ümumiyyətlə, bu partiya və dini təmayüllü digər təşkilatlar 1920-1923-cü illərdə daha fəal olub, müxtəlif antisovet çıxışlarda iştirak edirdilər [6, 61-62]. Fəqət 1923-cü ildə repressiyalara məruz qalan və itki verən “İttihad” tədricən “Musavatla” fəaliyyətini birləşdirdi.

Dinə qarşı mübarizə 1920-ci illərin ikinci yarısında daha geniş vüsət alır. Azərbaycan Kommunist (bolşeviklər) Partiyası Siyasi Bürosunun göstərişi ilə 1924-cü ildə yaradılmış “Din əleyhinə komissiya” 1926-cı ildə Azərbaycanda “Allahsızlar Cəmiyyəti”ni təşkil etmişdi. 1929-cu ildən “Allahsızlar Cəmiyyəti” “Mübariz Allahsızlar Cəmiyyəti” adlanır.

İnsanların əsrlərlə tarixi olan dini ayinlərinin yerinə yetirilməsinə qadağalar qoyulmuşdu. Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin 1927-ci il 6 iyul tarixli iclasında məhərrəmlik günlərində müxtəlif dini mərasimlərin keçirilməsini qadağan edən qərar qəbul olunmuşdu. Qərarın icrasına nəzarət Bakı Sovetinə və yerli qəza inqilab komitələrinə həvalə olunmaqla bu qadağanın pozulmasına görə insanların cinayət məsuliyyətinə cəlb olunması nəzərdə tutulmuşdu [7, 40].

1930-cu il Şəki üsyanının tədqiqatçısı H. Manaflının arxiv sənədlərinə istinadən verdiyi məlumatda sovet hakimiyyətinin islam dininə münasibəti daha dolğun ifadə olunur. O, yazır: “Şəkiddə mövcud olan kəndlilər, halvaçı, çarıqtıkən, papaqçı, dabbaq, toxucu kimi sənətkarlar, gündəlik çörəyini çətinliklə qazanan baqqallar, xırda alverçilər, inqilabdan qabaq ali təhsil almış ziyalılar, məhəllə məscidlərinin mollaları, İstanbul, Bağdad, Tehran, Qahirə darülfününün ilahiyyat fakültələrini bitirmiş ruhanilər və başqaları sovet hakimiyyətinin düşməni sayılırdılar. İnqilabdan qabaq Məkkə, Kərbəla, Məşhəd ziyarətlərinə gedib hacı, məşədi, kərbəlayı ləqəbi daşıyanlar da, ərəb, fars dilini bilən, Qurani oxuyan, namaz qılan, oruc tutanlar da bu siyahıya salınırdılar. Məscidlər bağlandı, xalqın məscidlərə verdiyi minlərlə xalı-xalça müsadirə edilərək kimlərəsə verildi. Məscidlərin minarələri söküldü...” [8, 29].

1930-cu ildə baş vermiş Nuxa-Zaqatala üsyanının mərkəzlərindən olan Baş Göynük üsyançıların başçısı Molla Mustafa Şeyxzadə də Üsyana Hazırlıq Komitəsinin fəalları ilə görüşündə sovet hökumətinin siyasətinin əhalinin dini hisslərinə toxunduğunu, məscidlərin insanların əllərindən alınaraq ambarlara və klublara çevirdiyini, əhalinin qismən imkanlı hissəsinin müxtəlif bəhanələrlə aradan götürüldüyünü bildirirdi [9, 59].

Dinə qarşı mübarizə nəticəsində sovet hakimiyyətinin qurulmasından keçən on il ərzində minlərlə din xadimi məhv edilmiş, həbsə məruz qalmış və ölkədən qaçmağa məcbur edilmişdi. Bu barədə Zaqatala qəzasındakı Muxax kənd üsyançılarının rəhbəri Molla Abdurəhmanın kənd sovetinin sədri, həmkəndlisi Abdullaev Əmrullaha yazdığı məktubda deyilirdi: "Mən ilk gündən Sovet hakimiyyətinin tərəfdarı olmuşam və onun qurulmasında fəal iştirak etmişəm...Ancaq deyə bilərəm ki, bütün bu hadisələrin səbəbkarı dinimizin təqibinə və Allahla mübarizəyə başlamış dövlətin özüdür. Qəzetlərdə "İslam dininə qarşı", "Oruca qarşı", "Qurban bayramına qarşı" kompaniya başladı. İmanı olanı fanatik adlandırdılar. Şərəf və ləyaqətimizi tapdaladılar. Ən yaxşı adamlarımızı həbs edərək ətlik mal kimi maşın-lara doldurub Nuxa və Bakı türmələrinə göndərdilər. Siz bilirsiniz ki, biz kasıb əhali Sovet hakimiyyətinin əleyhinə deyilik, lakin biz kommunistlərin və yerli hakimiyyət orqanlarının özbaşınalığının əleyhinəyik" [10, 151].

1930-cu il Nuxa-Zaqatala üsyanının rəhbərlərindən olmuş Mehdi Mahama İsanın Balakəndəki hərbi hissənin komandirinə göndərdiyi məktubunda isə deyilirdi: "Biz kasıb əhali on il Sovet hakimiyyətinin ağır tələblərinə əməl etsək də bolşeviklər islam dinini sıxışdırmaqla heç bir günahı olmayan ən yaxşı, hörmətli adamlarımızı həbs etdi və güllələdi. Siz bizim dinimizi təhqir etməyə başladığınızda biz buna dözə bilməzdik... Üsyan edərək dinimizi təhqir edənləri məhv etmək yox, onları islam dininə hörmət bəsləməyə məcbur etmək istəyirik" [10, 102].

1930-cu ildə baş vermiş Nuxa-Zaqatala üsyanının şahidi, qabaqcöllü Abdulla Ramazanov xatirələrində yazırdı: "...iclaslarda məktub oxuyurdular: qorxmayın, möhkəm durun, tezliklə köməyinizə çatacağıq. Guya məktub Türkiyədən gəlmişdi. İclaslarda deyilirdi: "Kim düşmənlə vuruşmada ölsə, şəhiddir. Sorğusualsız cənnətə gedəcək". Məscidin məhəlləsində, palıd ağacının materialından hazırlanmış xeyli hündür, əzan oxumaq üçün olan yerin üstündə ağ bayraq yellənirdi. Bayraqda yazılmışdı: "Yaşasın İslam hökuməti" [11, 49-50].

Bolşevik mətbuatında gedən "Bizə molla lazım deyil", "Mollanın saqqalını dartıb çıxarın" kimi yazılarda din xadimləri təhqir olunurdular. Yeni hakimiyyətə münasibətindən asılı olmayaraq bütün din xadimlərinə "molla" damğası vurulur, cəmiyyətə zidd qüvvələr kimi qiymətləndirilirdi. Dinə qarşı mübarizə adı ilə məscidlər bağlanır, müsəlmanların dini hissləri, ayinlərin yerinə yetirilməsi ələ salınır, məscidlərə gedənlərdən vergi alınırdı. Nuxa qəzasının Baş göynük kənd sakinlərinin sözlərinə görə isə onlara namaz qılmaq qadağan olunmuşdu. Ona görə də kənd əhalisi dini bayramlarda gecələr gizləncə meşəyə gedib üç növbədə bayram namazını qılmalı olurdu [12, 966].

Yerli hakimiyyət orqanları tərəfindən bu siyasət nümayişkaranə şəkildə həyata keçirilirdi. Bölgədə uzun müddət sovet hakimiyyətinə qarşı mübarizə aparmış qaçaq Şuayın meyidi Dövlət Siyasi İdarəsi Zaqatala şöbəsinin qalada yerləşən binasına gətirildikdə, şöbənin rəisi Petrosyanın əmri ilə əhaliyə dərs olsun deyə qala qapısından asılmışdı. Üç gün qala qapısından asılı qalan meyidin yanına Petrosyanın göstərişinə əsasən təlxək qoyulmuş, din əleyhinə ateist təbliğat aparmaq məqsədilə molla paltarını geyinmiş aktyor-təlxək meyidin yanında müxtəlif səhnələr göstərmişdi. O, ölünün ağzına konfet qoymuş, onun qulağına qamış qoyaraq din əleyhinə ifadələr deyərək, müxtəlif oyunlar çıxarmışdı [13, 144].

Şuayın öldürüldüyünü eşidib hər tərəfdən axışaraq onu görmək üçün qala qapısına gələn əhali belə səhnəni gördükdə meyidin təhqir olunmasından hiddətlənmiş və bu tədbir onların ciddi narazılığına səbəb olmuşdu. Bu hadisələrlə bağlı Zaqatala qəzasına gəlmiş Dövlət Siyasi İdarəsinin rəisi Rza Axundov Mərkəzi Komitənin katibliyinə göndərdiyi məlumatda əhalinin haqlı narazılığı barədə yazırdı: “Qəzanın rəhbərliyi ilə söhbətimdə onlar həqiqətən də Şuayın meyidinin bir-neçə gün qala qapısı və Qəza İcrayyə Komitəsinin divarında asılaraq əhaliyə nümayiş etdirilməsi və ateist təbliğati məqsədilə müəyyən tədbirlərin görülməsi faktını təsdiq etdilər. Yerli əhali isə bu orta əsr feodal təbliğat üsulundan hiddətlənmiş və sovet hakimiyyətindən belə münasibət gözləmədiklərini bildirirdilər” [13, 161].

Bəhs olunan dövrdə hakimiyyət orqanlarının dinə qarşı həyata keçirdiyi repressiya siyasətinə baxmayaraq Azərbaycanın şimal-qərb bölgəsində bir sıra dini-siyasi təşkilatların özəkləri gizli şəkildə fəaliyyət göstərmişdilər. Bölgənin əksər ruhanilərinin üzv olduğu “İttihadi-İslam” təşkilatı bu baxımdan daha güclü siyasi təşkilat hesab olunurdu. Nuxa-Zaqatala bölgəsində 1920-1930-cu illərdə baş vermiş üsyan rəhbərlərinin əksəriyyəti bu təşkilatın üzvləri olmuşdur [14, 92].

Bölgədə fəaliyyət göstərmiş təşkilatlardan biri də 1930-cu il Nuxa-Zaqatala üsyanının hazırlanmasında fəal rol oynamış “möhkəm əl” mənasını verən “Ürvətül-vüska” təşkilatı idi. Sovet hakimiyyətinə qarşı mübarizə aparmaq və dinin təmizliyini qorumaq məqsədi daşıyan “Ürvətül-vüska” dini-siyasi təşkilat 1929-cu ildə Dağıstanda yaranmış, Azərbaycanın şimal rayonlarına da öz təsirini yaymış, hətta kommunistləri belə öz sıralarına cəlb edə bilmişdi [15, 30-31; 16, 59].

Nuxa-Zaqatala qəzası Azərbaycanın bölgələri arasında daha çox əhalinin səsvermə hüququndan məhrum edildiyi yer idi. Qeyd etmək lazımdır ki, seçki hüququndan məhrum edilənlərin böyük əksəriyyəti din xadimləri idi. Bu mənada əhalinin seçki hüququndan məhrum edilməsini də hakimiyyətin dinə qarşı apardığı mübarizənin tərkib hissəsi hesab etmək olar. 1926-cı ildə Zaqatala qəzasında banditizmə qarşı mübarizə adı altında geniş ordu hissələrinin cəlb olunmasıyla keçirilmiş əməliyyatlardan sonra bölgə əhalisinin 3,2%-i, 1927-ci ildə isə 15,5%-i səsvermə hüququndan məhrum edilmişdi [17, 11]. 1926 və 1927-ci illərdə Azərbaycanda seçki hüququndan məhrum edilənlərin qəzalar üzrə sayına diqqət etdikdə bunu əyani şəkildə görmək olur. Belə ki, 1926-cı ildə Cəbrayıl qəzasında 637, Kürdüstan qəzasında 388, Şamaxı qəzasında 112, Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində 880 nəfər seçki hüququndan məhrum edilmişdisə, Zaqatala qəzasında bu rəqəm 1009 nəfər, Nuxa qəzasında isə 1357 nəfər idi. 1927-ci ildə isə bu rəqəmlər müvafiq olaraq Cəbrayıl qəzasında 1940, Kürdüstan qəzasında 858, Şamaxı qəzasında 5800, Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində 1280, Zaqatala qəzasında 5151, Nuxa qəzasında isə 4829 nəfər olmuşdur [18, 44-45].

Müxtəlif instansiyadan olan hakimiyyət orqanlarının dini cəhalət və gerilik adı altında Azərbaycan bölgələrində xalqın yüz illərin dərinliklərindən gələn milli-mənəvi adət və ənənələrinə qarşı mübarizəsi ağır fəsadlarla müşayiət olunurdu. Əlbəttə, hökumətin cəhalət və sosial-mədəni geriliyin aradan qaldı-

rılmasına yönəlmiş addımları təqdirəlayiq idi. Lakin sözügedən addımlarla yanaşı, hakimiyyət orqanları eyni zamanda insanların mənəviyyatına qarşı da təcavüzkar əməllərə yol verir, onların inanc hissələrini təhqir edir, vicdan azadlıqlarına qəsd edirdi. Sovet hakimiyyətinin Azərbaycanda həyata keçirdiyi dini siyasəti ayrı-ayrı yerlərdə, o cümlədən Nuxa-Zaqatala bölgəsində siyasi vəziyyətə ciddi təsir göstərmiş və bu, geniş xalq kütlələrinin iştirak etdiyi çıxışlara səbəb olmuşdu. Məqalədə ilkin qaynaqlardan, ilk növbədə də arxiv sənədlərindən gətirilən faktlar bəhs edilən illərdə bu sahədə yaranmış acınacaqlı vəziyyətin dolğun mənzərəsini verməyə kifayət edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Гулиев Дж.Б. Политика, которая “больше и больше всего ударила по мусульманству”. Газета “Бакинский рабочий” 1992, 18 августа.
2. Протест Агаева. // газета «Грузия», 16-го июня 1920 года, №61.
3. Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi (ARDA), f.410, s.1, iş 27.
4. Мустафазаде Р.С. Две республики: Азербайджано-российские отношения в 1918-1922 гг. М.: МИК, 2006, 356 с.
5. Bünyadov Z. Qırmızı terror. Bakı: Azər nəşr, 1993, 331 s.
6. İbrahimli X. Azərbaycan siyasi mühacirəti. Bakı: Elm, 1996, 308 s.
7. Государственный Архив Российской Федерации (ГАРФ), ф. 1235, оп. 105, дело 489.
8. Manafli H. Şəki üsyanı. Bakı, Zaman, 2000, 109 s.
9. Abbasov N. Qədim azəri yurdu Qax. Bakı: Ağrıdağ, 2000, 171 s.
10. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsi Siyasi Sənədlər Arxivi (ARPIİSSA), f.1, siy. 231, iş 25.
11. Hüseyinov Ə.Ö. Qabaqçöl və qabaqçöllülər. Bakı: 2002, 124 s.
12. Российский Государственный Военный Архив (РГВА), ф. 25873, оп. 1, дело 1206.
13. ARPIİSSA, f. 1, siy. 77, iş 91.
14. ГАРФ, ф. 374, оп. 27, дело 1664.
15. ARPIİSSA, f. 1, siy. 88, iş 69.
16. РГВА, ф. 25873, оп. 1, дело 833.
17. ARDA, f. 27, siy. 4, iş 116.
18. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Tarix İnstitutunun Elmi Arxivi (AMEA TİEA), iş 39.

Анвар Фаттах оглы Маммадов

**О РЕЛИГИОЗНОЙ ПОЛИТИКЕ СОВЕТСКИХ ВЛАСТЕЙ НА
МЕСТАХ В 1920-Е ГОДЫ (ПО МАТЕРИАЛАМ СЕВЕРО-
ЗАПАДНОГО РЕГИОНА АЗЕРБАЙДЖАНА)**

РЕЗЮМЕ

За оккупацией большевистской Россией Азербайджана в апреле 1920 года последовали жесткие репрессивные меры, в том числе началась широкомасштабная наступление против религии и связанных с ней духовных форм жизни под предлогом "борьбы с враждебными элементами". Указанная борьба сопровождалась невиданными расправами над населением; в рамках антирелигиозной политики закрывались мечети, оскорблялись религиозные чувства верующих, с них взимались дополнительные налоги, ставились препоны перед осуществлением обрядов. В представленной статье на основе первоисточников исследуются такие вопросы, как религиозная политика советских властей в Азербайджане и влияние этой политики на политическую ситуацию в Северо-Западном регионе Азербайджана.

Anvar Fattah oglu Mammadov

**ON THE RELIGIOUS POLICY OF THE SOVIET AUTHORITIES ON
THE PLACES IN THE 1920S (BASED ON THE MATERIALS OF THE
NORTH-WESTERN REGION OF AZERBAIJAN)**

SUMMARY

The occupation of Azerbaijan by Bolshevik Russia in April 1920 was followed by severe repressive measures, including a large-scale offensive against religion and related spiritual forms of life under the pretext of "fighting hostile elements." This struggle was accompanied by unseen massacres of the population; as a part of the anti-religious policy, mosques were closed, religious feelings of believers were insulted, additional taxes were levied on them, and obstacles were placed before the rites. The presented article, based on the original sources, explores such issues as the religious policy of the Soviet authorities in Azerbaijan and the impact of this policy on the political situation in the North-West region of Azerbaijan.